

Hudis. Peter. 2012. Od globalne krize do prevladavanja kapitala

Peter Hudis piše o tome kako mnogi ljevičari ne vide trenutnu krizu kao strukturalnu krizu kapitalizma u kojoj se kapital bori za preraspodjelu vrijednosti od rada na kapital kako bi preživio. Bez priznavanja strukturalne krize kapitalizma, nemoguće je postaviti pitanja alternative kapitalizmu. Ovaj rad se temelji na prezentaciji održanoj na srpanjskoj konvenciji Međunarodne marksističko-humanističke organizacije u Chicagu.

Današnja globalna ekonomska kriza, najozbiljnija od 1930-ih, uzrokuje neprocjenjive patnje za nekoliko desetaka milijuna i pokazuje male znakove zatišja. Ako ništa drugo, postaje sve opsežnija jer recesija i dalje guši američko gospodarstvo, kriza u eurozoni se pojačava, a stope rasta u zemljama poput Kine, Indije i Brazila počinju opadati. Nezaposlenost u SAD-u i većini Europe ostaje nepromijenjena, na gotovo depresijskim razinama, unatoč utrošku milijardi dolara na spašavanje banaka i gospodarske poticajne programe. Većina vlada u zapadnom svijetu sada ima malo za ponuditi osim zahtjeva da ljudi, kojima je pomoć najpotrebnija, stegnu remen kroz mjere štednje, ne samo *ugodinama*, već u *desetljećima* koja dolaze.

Kao odgovor na te uvjete nastali su neki od najperspektivnijih društvenih pokreta zadnjih desetljeća, od prosvjeda *indignadosa* u Španjolskoj, preko štrajkova radnika i studenata u Grčkoj, do Occupy Wall Street pokreta u SAD-u. Ovi narodni pokreti su ostvarili ogroman uspjeh, naglašavajući prožimanje nejednakosti i otuđenja koji obilježavaju moderni kapitalizam. Mnogi u tim borbama tragaju za idejama i perspektivama koje mogu dati smisao takvim stvarnostima i pomoći borbi da dođe na sljedeću razinu. Bitka ideja *unutar* tih pokreta u nekim je aspektima prvi početak.

Za tekuću gospodarsku krizu danas se nude dva objašnjenja. Jedno je da je kriza strukturalna. Drugo je da ona nije strukturalna, već je nepotrebn i samovoljni rezultat političke nesposobnosti i korporativne pohlepe.

Ovo nije akademska rasprava. *Ako* kriza *nije* strukturalno ukorijenjena u prirodi kapitala, već je rezultat loših politika i subjektivnih hirova pojedinaca, onda se kapitalizam teško može okriviti za nju. A ako je tako, onda ne postoji objektivni razlog za postavljanjem alternative kapitalizmu. *Ako* kriza *jest* strukturalno ukorijenjena u prirodi kapitala, situacija je naravno sasvim drugačija.

Paul Krugman, američki kejnzijski ekonomist koji je uz Josepha Stiglitz na široko čitan u Occupy Wall Street pokretu i drugdje, tvrdi: „Mnoge sveznalice tvrde da američko gospodarstvo ima velike strukturalne probleme koji će spriječiti bilo kakav brzi oporavak. Svi dokazi, međutim, ukazuju na jednostavan nedostatak potražnje koji bi se mogao i trebao izliječiti vrlo brzo kroz kombinaciju fiskalnih i monetarnih poticaja. Ne, pravi strukturalni problem je naš politički sustav, koji je izvitoperen i paraliziran snagom male, bogate manjine. A ključ gospodarskog oporavka leži u pronalaženju načina zaobilazanja tog malignog utjecaja manjine“^[1] I dodaje: „Istina je da će oporavak biti gotovo smiješno lako postići: sve što je potrebno jest preokrenuti politike štednje posljednjih par godina i privremeno potaknuti potrošnju.“^[2]

Veoma drugačije objašnjenje nude neki konzervativni mislioci na desnici, koji tvrde da kriza *jest* strukturalna. Međutim time misle na visoku razinu javnog duga. Kako je Yuval Levin napisao u nedavnom eseju za *The Weekly Standard*: „Imamo osjećaj da se gospodarski

poredak kojeg smo poznavali u drugoj polovici 20. stoljeća možda uopće neće vratiti – da smo ušli u novu eru za koju se nismo dobro pripremili... Mi smo, naprotiv, na vrhuncu fiskalnog i institucionalnog kolapsa naše države blagostanja, koji prijete ne samo budućnosti državnih financija, već i budućnosti američkog kapitalizma.^[3] Ovaj narativ uglavnom prenosi i stavove Romneyevih republikanaca i stavove Obaminih demokrata - jedina prava nesuglasica između njih odnosi se na opseg štednje koja je potrebna za smanjivanje deficita.

Suprotno ovim stavovima, želim ustvrditi kako današnja kriza nije proizvod puke političke nesposobnosti i pohlepe pojedinaca, naprotiv, ona je ukorijenjena u krizi kapitala. Politička korupcija i korporativna pohlepa nisu uzrok, već posljedica te krize, a strukturna kriza kapitala nije samo stvar razine zaduženosti, to je kriza profitabilnosti i obnavljanja akumulacije kapitala.

Gdje su dokazi za ovu tvrdnju? Prvo, ako je slučaj, kao što Krugman tvrdi, da je jednostavno povećanje državne potrošnje zapravo sve što je potrebno da se prevlada kriza, onda kapitalizam sam po sebi ne mora biti doveden u pitanje. Istina je da je paket ekonomskih poticaja, koji je američki predsjednik Obama uveo ubrzo nakon što je preuzeo dužnost 2009., bio premalen da ostavi traga na rastuću nezaposlenost. No gledano u cjelini, *astronomski iznos* je upumpan u gospodarstvo u godinama neposredno nakon financijske krize 2008. – bilijuni dolara iz Američke Federalne rezerve (središnja banka op. prev) i preko bilijun dolara iz Europske unije. To je spasilo globalni kapitalizam od pada s ruba litice, ali nije bilo dovoljno i da se preokrene sama kriza. Zašto je tako?

Razlog je, rekao bih, da kejnzijske stimulativne mjere više nisu dovoljne za rješavanje dublje, strukturne krize koja je temelj skorom kolapsu iz 2008. – pad u stopama profita koje su mučile globalni kapital desetljećima.

Kao što je Marx pokazao u *Kapitalu*, kapitalistička akumulacija prvenstveno nastaje kroz produktivnu potrošnju – kapital postaje „velik od vrijednosti“ dok zauzima sve veći udio društvenog bogatstva. Jedini izvor vrijednosti i profita je živi rad. Međutim kako se udio živoga rada u odnosu na kapital smanjuje zbog povećanja produktivnosti i tehnoloških inovacija, tendencija stope profita ukazuje na opadanje. Ta tendencija je postala akutna sredinom 1970-ih.

Drugim riječima, ono što su mnogi prozvali „postindustrijskom ekonomijom“ - zamjenom živoga rada na mjestu proizvodnje sa sve novijim oblicima uređaja za uštedu rada, je upravo ono što je odgovorno za strukturne krize kapitala, a što je Marx predvidio u svom radu više od stoljeća ranije.

Kada stope profita ostaju endemski niske - kako kapital odgovara? On pokušava preraspodijeliti vrijednost od rada na kapital, kako bi dobio izvor monetarnog bogatstva potrebnog da zadovolji proždrljiv apetit proizvodnog sustava. Ova se *preraspodjela* vrijednosti, sama po sebi, ne treba miješati sa sferom raspodjele, koja je, prema Marxu, od pomoćne i sekundarne važnosti u odnosu na sferu proizvodnje. Ona se prije odnosi *naraspodjelu elemenata proizvodnje* (radna snaga, sredstva proizvodnje i dobit) koja je svojstvena logici akumulacije kapitala. Ogroman rast u nejednakosti dohotka, kojeg su Occupy Wall Street i europski prosvjedi protiv mjera štednje tako dobro razotkrili, jednostavno je izraz te temeljne tendencije da se vrijednost preraspodjeli od rada na kapital.

To možemo vidjeti ako poblizje promotrimo europsku dužničku krizu. Zašto je Grčka u takvoj

kaljuži? Ne zato što ima neobično veliku socijalnu državu - potrošnja na socijalnu skrb kao postotak BDP-a je zapravo puno veća u Njemačkoj nego u Grčkoj. Niti zato što (kao što su neki tvrdili) grčki radnici ne rade dovoljno - Nijemci u prosjeku zapravo rade daleko manje sati od Grka.

Umjesto toga, ono što je zapravo važno jest da su u godinama do 2009. grčke plaće porasle mnogo brže nego plaće u Njemačkoj i drugim sjevernim europskim zemljama. Njemački jedinični troškovi rada porasli su za 7% od uvođenja eura 1999., dok su grčke plaće porasle za 42%. Talijanske su porasle za 30%, a španjolske za 35%. Troškovi rada u Njemačkoj, u odnosu na one u drugim zemljama koje koriste euro, pali su za 15% od 1999., a pad od 25% odnosi se na siromašnije zemlje.

Troškovi rada Njemačke opali su u odnosu na druge nacije zbog toga što je nametnuto značajno restrukturiranje gospodarstva i programi štednje prije više od jednog desetljeća. Kako istaknuti komentator Josip Joffe ispravno primjećuje: „Restrukturiranje [u Njemačkoj] je pokretačka sila profitabilnosti, a ne valutni tečaj.“^[4] Rezultat toga je prisiljavanje milijuna Nijemaca da pristanu na ugovore o privremenom radu, i kojima je plaća samo djelić onoga što prosječni njemački radnik tradicionalno zarađuje. Angela Merkel i konzervativci nisu bili prvi koji su nametali ovaj oblik mjera štednje na plaćama, već socijaldemokrat Gerhard Schroeder.

Ovaj pomak prema mjerama štednje, koji se pokazao tako „uspješnim“ u Njemačkoj, bio je zapravo poticaj za veću Europsku integraciju. Ugovor iz Maastrichta iz 1992, koji je prethodio euru, predložio je granicu duga od 3% za svaku naciju kako bi poticao niže plaće i manju socijalnu potrošnju. Radi se o nastojanju da se „germanizira“ Europa preko „fiskalne discipline“. Usvajanje eura bio je usmjereno na produbljivanje toga. Iz tog razloga nije napravljena nijedna odredba koja omogućuje zemlji da napusti euro; izlaz nisu učinili lakim, a mjere štednje postaju nepopularne!

Marksisti su odavno shvatili, kao što je Rosa Luxemburg jednom napisala, da je „inherentni zakon kapitalističkog načina proizvodnje nastojati malo po malo materijalno povezati najudaljenija mjesta, kako bi ih učinio ekonomski međuovisnima, te kako bi na kraju cijeli svijet pretvorio u jedan čvrsto pridružen produktivni mehanizam“.^[5] Međutim važno je razumjeti razlog ovoga u odnosu na pomak prema Europskoj monetarnoj uniji. Suprotno naivnom shvaćanju nekih mislilaca ljevice, kao što je Jürgen Habermas, EU nikada nije bila uglavnom koncentrirana na nastojanje da se stvori „kozmpolitiskija“ i „demokračičnija“ Europa. U velikoj je mjeri bila usmjerena na nametanje mjera štednje na razini kontinenta, što je uvjet za daljnju akumulaciju kapitala.

Usprkos svemu, postojao je jedan veliki nedostatak u ovom projektu – monetarna unija nije bila popraćena fiskalnom ili političkom unijom. Europa nije jedinstven entitet, nedostaje joj ekonomski i politički centar. Italija i Španjolska su dozvolile brži rast nadničkih stopa nego što se očekivalo, a Europska unija (EU) nije imala mehanizam koji bi to spriječio.

Jednostavno rečeno, to što organski *pokret* prema smanjenju životnog standarda i plaća zbog interesa kapitala *postoji*, ne znači da nužno *uspijeva*, u svim trenucima, u ostvarivanju svog cilja. Kao što je Rosa Luxemburg tvrdila u prošlom stoljeću: „Svi zakoni kapitalističkog načina proizvodnje su samo 'zakoni gravitacije', odnosno zakoni koji se ne kreću po ravnoj liniji najkraćim putem, već, naprotiv, nastavljaju s konstantnim odmicanjima u suprotnom smjeru.“^[6]

U svakom slučaju njemačka kancelarka Merkel sada kaže da ne želi napraviti veliku infuziju njemačkog kapitala Europskoj središnjoj banci (ESB) kako bi spasila Španjolsku i Italiju, osim ako se EU ne obveže na centraliziranije strukture koje bi omogućile nametanje mjera štednje na razini cijelog kontinenta. No to je rizično: ako Njemačka odbije dati novac, Španjolska i Italija mogu pasti, a Eurozona se može raspasti – s groznim posljedicama za samu Njemačku. Ipak, nije jasno postoji li *ijedna* institucija u Europi, uključujući ESB, koja može računati na ogromne količine novca potrebne za održavanje spašavanja, čak i ako Njemačka popusti. Kako Martin Wolf primjećuje: „Ako oni s dobrim kreditima odbiju financijski podržavati one koji su pod pritiskom, a potonji ne mogu spasiti sami sebe, sustav će sigurno propasti.“^[7] Što onda? Nitko ne zna.

Prilično je neiskreno, ako ne i potpuno nepošteno, kada Merkel kaže da je „nepošteno“ tražiti od Njemačke da izvlači siromašnije zemlje Europe samo zato što nisu držale red u svojoj kući. Svatko zna da su bogatije zemlje EU uvijek izdavale ogromne količine novca za siromašnije zemlje (svatko tko je bio u Barceloni i vidio napredno stanje njezine infrastrukture, uglavnom financirane od strane njemačkih poreznih eura, zna o čemu govorim). To je, međutim, upravo i poanta: za EU doziranje sredstava nije problem kada je riječ o kapitalnim investicijama. No stvar je vrlo drugačija kada je cilj osigurati sredstva za plaćanje socijalne skrbi i podizanja relativne plaće!

Ipak, to nužno ne znači da rješenje situacija leži u tome da zemlje poput Grčke jednostavno napuste Eurozonu – iako je malo vjerojatno da će Grčka, u sljedećoj godini, imati ikakvih mogućnosti osim da ju napusti. Ako Grčka odbaci euro, njezino gospodarstvo može dobiti mali predah devalvirajući svoju valutu, što bi učinilo njezin izvoz jeftinijim. Problem jemeđutim što Grčka (za razliku od npr. Argentine, koja je devalvirala svoju valutu nakon financijskog kolapsa 2001.) nema mnogo toga za izvoziti. Da se izvoz učini konkurentnim, potrebno je sniziti plaće. Kao jedan analitičar primjećuje: „U određenoj mjeri, devalvacija je poanta. To će pomoći grčkim plaćama da padaju u odnosu na ostatak svijeta, tako da će zemlja postati konkurentna na izvoznim tržištima. Slabija valuta bi postigla rezove plaća (procjenjuje se za 40%) preko noći, umjesto tijekom godina što je vjerojatnije, ako Grčka ostane u eurozoni.“^[8] Grčka je zaglavila u oba slučaja: ako zadrži euro bit će prisiljena na više mjera štednje, a ako neće, rezultat će biti uglavnom isti.

To ne znači da su grčke mase, a kamoli one drugdje, suočene sa situacijom u kojoj je otpor današnjoj tendenciji mjera štednje u suštini uzaludan. Prvo, ostavština neprekidnog, borbenog otpora čak u relativno maloj zemlji ili na lokalnoj razini može imati ogroman utjecaj na poticanje socijalne mobilizacije na široj razini, što dovodi do izravnog napada na globalni kapital. Drugo, u određenim je trenucima moguće da mase ljudi nameću uvjete gramzivim zahtjevima kapitala, barem kratkoročno. Socijalni nemiri i mobilizacije mogu prisiliti moćnike na privremeno povlačenje jer stanovništvo sve više inzistira da se više društvenog bogatstva preusmjeri radu i individualnoj potrošnji – čak i ako je to u suprotnosti sa zakonom kretanja kapitala. Logika kapitala nikada nije u potpunosti homologna sa svojim povijesnim manifestacijama u određenim trenucima.

Ipak, jasno je da je putanja globalnog kapitalizma dovela do odgovora na financijski krah 2008., i to u vidu angažiranja u sve očajnijem pokušaju preraspodjele vrijednosti od rada na kapital, rezanjem vladinih službi i društvene potrošnje, rušenjem životnog standarda i nametanjem ekonomske štednje na više razina. Ovo nije samo prolazna mjera. Niti je ovo pristup napredovanja samo jednog krila ili dijela političkih elita. To je pristup koji su usvojile

sve glavne političke stranke i ličnosti povezane sa sustavom.

Kuda sve ovo vodi? Odgovor se, opet, može naći u Marxovom djelu. U 3. tomu Kapitala, napisao je: „Razvoj u proizvodnim snagama koji bi smanjio apsolutni broj radnika i zapravo omogućio cijeloj naciji da ostvari svoju cjelokupnu proizvodnju u kraćem vremenskom razdoblju proizveo bi revoluciju, jer bi to izbacilo većinu stanovništva iz rada.“^[9]

Marxova poanta je da se kapital, unatoč tendenciji da smanjuje svoju ovisnost o živom radu, suočava s „karakterističnim barijerama“ koje sprečavaju tu tendenciju da se u potpunosti realizira. Jedna od njih je i prijetnja *socijalne revolucije nezaposlenih radnika* koji bivaju gurnuti u stranu kako kapitalizam postaje sve produktivniji. Kapitalizam se ne predaje krotko ovim subjektivnim opasnostima, niti te opasnosti staju na kraj tendenciji kapitalizma da zamijeni rad koji stvara vrijednosti novim strojevima u sferi proizvodnje. Umjesto toga, na raznim povijesnim prekretnicama, kapitalizam reagira na rizik mogućih revolucija povećanjem zapošljavanja neproizvodnih radnika čak i kada smanjuje, apsolutno kao i relativno, broj radnika koji stvaraju vrijednost na određenom mjestu proizvodnje.

To objašnjava značajan rast uslužnog i javnog sektora u suvremenom kapitalizmu. No budući da je kapitalizam neprestano pod pritiskom da smanji udio živog rada na račun mrtvog rada (tj. pod pritiskom kapitala), s vremenom čak i relativna pre zaposlenost neproaktivnih radnika dolazi pod napad kapitala.

To je situacija s kojom se danas suočavamo, što se vidi u zajedničkom nastojanju brojnih frakcija globalnog kapitalizma da smanje broj radnika javnog sektora, kao i broj njihovih plaća i doprinosa kroz mjere štednje. Hoće li se ovo pokazati kontraproduktivnim s gledišta kapitala: „proizvodnja revolucije“ u ime onih koji su odbačeni od sustava? Odgovor na to pitanje ovisi o tome hoće li se pojaviti *održiva* alternativa kapitalizmu.

Kažem *održiva* jer je Ahilova peta antikapitalističkih pokreta i teoretičara, od ortodoksnih marksista do anarhista te od kritičkih teoretičara Frankfurtske škole do lijevih liberala, pretpostavka da se kapitalizam zasniva na anarhijskim odnosima razmjene, dok je „socijalizam“ definiran organiziranom razmjenom i planskom proizvodnjom. Ono što se ovdje previđa, a što su propali državokapitalistički režimi, samoprozvani komunističkima, u Rusiji, Maovoj Kini i Castrovoj Kubi učinili previše očitima, jest da je kapitalizam u potpunosti kompatibilan s „organiziranim“ odnosima razmjene. Kako je Raja Dunajevskaja napisala još 1950., bitna „suprotnost nije između 'anarhije' i 'plana', već između plana kapitalista koji je uvijek tiranski u formi, i plana slobodno udruženog rada koji je uvijek kooperativan.“^[10]

Ono što je onemogućavalo kovanje održive i uspješne opozicije kapitalizmu je uska koncepcija novog društva koju potvrđuju mnogi od protivnika kapitalizma. Umjesto teoretiziranja kako *ukinuti* kapital putem nove vrste rada i ljudskih odnosa koji odbacuju proizvodnju vrijednosti, daleko previše se zagovara jedan ili drugi oblik *kontrole* ili *kroćenja* kapitala. Problem s ovim pristupom je međutim u tome da se po svojoj naravi *kapital ne može kontrolirati*, to ne može čak ni najprosvjećenija intelektualna elita. Jednom kad se kapital pojavi kao prevladavajući oblik društvenog posredovanja, on preuzima vlastiti život i oblikuje ponašanje društvenih agenata prema *svojoj* volji – bez obzira na sve napore da ga se kontrolira. Na tim osnovama, u *Kapitalu*, Marx naziva kapital *subjektom* modernog društva.

Nipošto ne bismo trebali pretpostaviti da je neuspjeh teoretiziranja alternative kapitalističkoj proizvodnji vrijednosti karakterističan samo za elite i autoritete. Potrebno je puno više od dobre namjere da bi se alternativa kapitalu teoretizirala! To se posebno vidi u radu Lava Trockog, koji je tvrdio da „kapitalističko mjerilo vrijednosti i sve posljedice koje proizlaze iz toga“ također djeluju u „radničkoj državi“.^[1]

S obzirom na neuspjeh marksista koji su poslije Marxa teoretizirali alternative kapitalizmu, kako ćemo s takvim radom početi danas? Kao što nam Marx pruža razumijevanje prirode sadašnje krize kapitala, tvrdio bih da nam njegov rad pruža i koncept onoga što nam je potrebno da prevladamo kapital. Kao što sam pokazao u svojoj novoj knjizi, [Marx's Concept of the Alternative to Capitalism](#) (Marksov koncept alternative kapitalizmu, op. prev), Marx nije samo kritizirao postojeće društvo, naprotiv, njegova kritika kapitalizma proizašla je iz prepoznatljivog i specifičnog razumijevanja onoga što je potrebno da ga zamijeni. Moramo se vratiti Marxovoj koncepciji prevladavanja proizvodnje vrijednosti kako bi zadovoljili naše današnje potrebe.

Želim naglasiti kako naša polazišna točka ne može biti samo ono što je Marx pisao 1843. ili 1883. Ona se mora zasnivati na onome što je 40-godišnji proces razvoja marksizma-humanizma Raje Dunajevskaje objavljivao o Marxovu radu. Kroz studije Marxa, marksista poslije Marxa i kroz Hegelovu dijalektiku negativnosti, otkrila je da Marxov marksizam nije puka teorija klasne borbe, već *filozofija* „revolucije u trajnosti.“ Odnosno da za Marxa proces revolucionarne transformacije nikada nije bio jedinstveni čin. Negacije privatnog vlasništva, tržišta i buržoazije, koje su nužne, bile su za Marxa samo jedan korak u procesu *permanentne revolucije*. Kao što je primijetio 1844. - „sirovi komunizam“, koji ukida privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, samo je prva negacija. Da bi se postigla prava sloboda od kapitalizma, koju on naziva „pozitivni humanizam s ishodištem u sebi“, potrebna je *negacija negacije*. Ta koncepcija samostalnog kretanja kroz drugu negativnost, kako je pokazala Dunajevskaja, prožima cijeli Marxov opus. Ponovnim razmatranjem Hegelovog koncepta apsolutne negativnosti, ona je pomogla razotkriti *širinu i dubinu* Marxove kritike postojećeg društva, kao i njegovog razumijevanja onoga što je potrebno za njegovo svladavanje.

Radna alternativni kapitalizmu je težak zadatak. To nije nešto što bi pojedinac ili čak jedna organizacija mogla napraviti. Potreban je kolektivni napor misli, borbe, iskustva i rasprave. Međunarodna marksističko-humanistička organizacija vidi sebe kao katalizatora u ovom nužnom zadatku i nadamo se da nam se svatko može pridružiti u daljnjem razvoju, kao dijelu odgovora na današnju endemsku krizu.

Trenutni pokreti protiv mjera štednje, posebno u SAD-u i Europi, obećavajući su znak da je nova generacija, koja traga za alternativama kapitalizmu, u nastajanju. Uspjeh takvih nastojanja uvelike će odrediti tijek događaja u sljedećih nekoliko desetljeća.

Preveo Juraj Katalenac

Lektura: Hrvoje Kovač

Na engleskom objavljeno na [The International Marxist-Humanist](#)

Bilješke:

[1] Paul Krugman “Plutocracy, Paralysis, Perplexity,” The New York Times, 4. svibnja 2012, str. A23.

[2] Paul Krugman, “How to End This Depression,” The New York Review of Books, 24. svibnja 2012.

[3] Citirano u: David Brooks, “What Republicans Think,” The New York Times, 15. lipnja

2012, str. A33

[4] Joseph Joffe, "I Come to Praise Ms. Merkel Not to Bury Her," *Financial Times*, 20. lipanj, 2012, str. 11.

[5] Rosa Luxemburg, *Die industrielle Entwicklung Polens*, in *Gesammelte Werke*, Band 1/1 (Berlin: Dietz Verlag, 2007), str. 209.

[6] *Ibid.*, str. 190.

[7] Martin Wolf, "Panic Has Become All Too Rational," *Financial Times*, 6. lipanja 2012, str. 9.

[8] Jack Ewing, "Facing a Teetering Greece, Europe Plans for the Worst," *The New York Times*, 25. svibnja 2012, str. A12.

[9] Karl Marx, *Capital*, Volume Three, preveo: David Fernbach (New York: Vintage Books, 1981), str. 372.

[10] Raya Dunayevskaya, "Presentation on Form and Plan," u: *The Raya Dunayevskaya Collection*, No. 9253.

[11] Leon Trotsky, *The Revolution Betrayed* (New York: Pioneer Publishers, 1945), str. 54. 15. studenoga 2012